

مؤلفه‌های نهاد خانواده در نگاه علوی

محمدرضا کلان فریبایی*

چکیده

خانواده به عنوان اولین نهاد زیربنایی زمینه تربیت و رشد انسان را فراهم می‌سازد. نهاد خانواده در اسلام همواره موضوعی حائز اهمیت بوده و آیات و روایات و سیره معصومین (ع) به عنوان راهگشای بشر، در جهت رشد و تعالی این نهاد مقدس حامل توصیه‌ها و راهکارهای عملی بوده‌اند. در این میان، بررسی مؤلفه‌های خانواده در اندیشه و سیره امام علی (ع) را محور نوشتار حاضر قرار دادیم تا از این طریق توجه به مؤلفه‌های اساسی در ساختار خانواده اعم از تفاوت و عدالت جنسیتی، گفتگو، تأمین نیازها، رعایت حقوق یکدیگر، سازگاری، زناشویی را پی گیریم و با بهره‌مندی و الگوسازی آن در عصر حاضر به نمونه‌ای اعلا تمسک جوییم؛ چراکه بازتولید نهاد خانواده متعادل در جامعه می‌تواند راهگشا و حلال بسیاری از مشکلات بشر امروز باشد و در کاهش مشکلات و تضمین رشد و بهداشت سلامت اعضای جامعه سودمند باشد.

کلیدواژگان: خانواده، جامعه، امام علی (ع)، سیره علوی

---

*. استادیار دانشگاه شهید بهشتی و پژوهشگر منطقه‌ای؛ dr.kalan.miut@gmail.com

مقدمه

در عصر انفجار چهارم تکنولوژی، هنوز در مشرق زمین و حتی در مغرب زمین با وجود تغییرات در هسته نهاد خانواده، این نهاد پراهمیت به شمار می‌رود. به‌رغم تأثیرات انقلاب صنعتی و شکل‌گیری خانواده‌های صنعتی و تخصصی، نهاد خانواده همواره یک نهاد هنجارآفرین است که به عنوان یک متغیر پراهمیت به آن نگریسته می‌شود. در این راستا پشتیبانی‌های تئوریک و آکادمیک و همچنین راهکارها و الگوهای عملی از نیازهای مهم جوامع به‌شمار می‌رود که مسئولیت ویژه‌ای را بر دوش پژوهشگران و دست‌اندرکاران و مراکز علمی و دینی قرار می‌دهد.

در چارچوب علم‌باوری، انسان‌باوری و آینده‌باوری می‌توان نیازهای مختلف نهاد خانواده را جستجو کرد و هم‌سو با هنجارهای آن گام برداشت. به نظر می‌رسد هر سه این حیطه‌ها در مکتب امام علی (ع) مورد توجه بوده و همسو و مکمل یکدیگرند. از اینرو در این نوشتار از منظر ایشان به بیان مؤلفه‌های اساسی در خانواده می‌پردازیم تا بتوانیم به راهکارهای عملی و مؤثر در این حیطه دست یابیم.

تعریف خانواده

«خانواده» به معنای خاندان، دودمان و تبار است. اندیشمندان علوم اجتماعی، تعاریف متنوعی را در این خصوص برشمرده‌اند که به اشتراک می‌توان گفت: خانواده ساده‌ترین و عمومی‌ترین نهاد اجتماعی است که براساس ازدواج بین یک مرد و یک زن تشکیل می‌شود و با تولد فرزندان توسعه می‌یابد. خانواده واحد بنیادی و سنگ بنای جامعه و کانون رشد انسان و پشتوانه بهداشت سلامت، پویایی، بالندگی و استواری جامعه است. نظام خانواده کوچک‌ترین واحد اجتماعی است که اساس و زیرساخت واحدهای بزرگ اجتماعی به‌شمار می‌رود. خانواده در بیشتر جوامع، نهاد اصلی جامعه‌پذیری نسل‌های آینده و سنگ بنای موفقیت و پیشرفت هر جامعه است. در برخی جوامع انسانی، خانواده به گروهی از افراد گفته می‌شود که با یکدیگر

از طریق هم‌خونی، تمایل سببی، یا مکان زندگی مشترک وابستگی دارند. خانواده مطلوب، شهروندان را در رسیدن به جامعه‌ای مطلوب کمک خواهد کرد. رشد و شکوفایی نظام خانواده، مرهون شناخت و رعایت دقیق حقوق هریک از اعضای آن نسبت به یکدیگر است. همان‌طوری که نظام‌های بزرگ اجتماعی، قوانین و حقوق خاصی را در ارتباط با اداره و استحکام و رشد و بالندگی دارند، نظام خانواده نیز چنین است. وجود روابط پایدار میان اعضای خانواده، نیازمند آشنایی هر یک از ایشان با وظایف و حقوق انسانی یکدیگر و پایبندی بدان است. خانواده‌ای که جو حاکم بر آن سرشار از محبت، عاطفه، تفاهم، آرامش و احترام باشد، افراد متعادل و موفق در آن تربیت می‌شوند؛ همچون خانه خشتی علی (ع) و فاطمه (س) که در آن فرزندان چون حسن (ع) و حسین (ع) و زینب (ع) تربیت و رشد یافتند.

در این پژوهش با نگاه جامعه‌شناختی به رهنمودهای امام علی (ع)، ضمن واکاوی نظریات و سیره ایشان در این خصوص، به تجزیه و تحلیل مؤلفه‌های اساسی در نهاد خانواده از منظر می‌پردازیم. نهج‌البلاغه، به منظور دستیابی به حیات طیبه، بخشی از آموزه‌های خود را به تنظیم و تعدیل روابط اعضای خانواده، حقوق و وظایف همسران و فرزندان اختصاص داده است. از نگاه حضرت (ع) تشکیل خانواده دارای سختی و دردسرساز است و دردسر بالاتر اینکه گریزی هم از این سختی وجود ندارد (نهج‌البلاغه، حکمت ۲۳۸). البته این سختی‌ها خود شیرین و دوست‌داشتنی هستند و رسیدن به پاره‌ای از کمالات و خواسته‌ها ممکن نیست، مگر با ازدواج و تشکیل خانواده (همان، حکمت ۶۱). بی‌تردید سیره خانوادگی معصومین (ع) به عنوان الگوی برتر، مطمئن‌ترین شاخص در این زمینه است. در این میان، سیره خانوادگی امام علی (ع) و رهنمودهای ایشان به عنوان چشمه معرفت علوی، به لحاظ شرایط و امتیازهای ویژه سخنان حکمت‌آمیز ایشان می‌تواند منبعی مطمئن در بررسی و جهت‌دهی نظام خانواده باشد. از اینرو اگر نهاد خانواده، براساس شرایط جدید جامعه، با بهره‌مندی از گنجینه آموزه‌های اسلامی به شکل صحیح فهمیده

شود، بهترین زمینه برای رشد فرد و جامعه خواهد بود و دستاوردهای ارزنده‌ای را به دنبال خواهد داشت.

۱- تفاوت و عدالت جنسیتی

درک این مطلب که زنان و مردان نیازها و روحیاتی متفاوت دارند بسیار مهم است. حضرت (ع) در نهج البلاغه بر این امر تأکید دارند و شناخت این تفاوت‌ها را در ساختار خانواده مؤثر می‌دانند (همان، خطبه ۸۰، حکمت ۲۳۴). در روانشناسی معاصر هم بر این مطلب تأکید شده که برای زندگی بهتر باید با دنیای متفاوت زنان و مردان آشنا بود.^۱ توجه به تفاوت‌های خلقت زن و مرد با کمک دانش‌های جدید همچون روانشناسی، بیانگر این مطلب است که تفاوت‌های جنسیتی با هدف تکامل خلقت و در جهت ایجاد تعادل در خانواده و جامعه می‌باشد. تفاوت‌های آناتومی نیز با همین انگیزه در طبیعت انسان‌ها نهادینه شده است.

اساسی‌ترین تفاوت میان زن و مرد، آناتومی آنهاست که خود خاستگاه تفاوت‌های دیگری است و از جنس آدمی، دو نوع ویژگی‌های جسمی و روانی مختلف پدید می‌آورد. رفتار جنسی زن و مرد، تفاوت‌های اساسی دارد و منشأ تفاوت در احکام میان زن و مرد در شرع اسلام نیز شده است. بنابراین ویژگی‌های جنسیتی، از نظر اسلام کمبود شخصیتی نیست، بلکه ترکیب زندگی با ویژگی جنسیتی، نیازهای طبیعی را در نظام خانواده پاسخ می‌دهد.

روش یکپارچه کردن ملاحظات و تجارب زنان و مردان در طراحی، اجرا و کنترل برنامه‌ها در تمام زمینه‌های اجتماعی و خانوادگی را جریان‌سازی جنسیتی نامیده می‌شود. تقسیم

---

۱. جان گری می‌گوید: مردها به اشتباه انتظار دارند زن‌ها مثل آن‌ها رفتار کنند، مثل آن‌ها احساس کنند، مثل آن‌ها بی‌اندیشند و مثل آن‌ها ارتباط برقرار کنند. به همین ترتیب، زن‌ها به اشتباه انتظار دارند مردها مثل آن‌ها احساس کنند، رفتار کنند و بی‌اندیشند. ما همگی از یاد برده‌ایم که مردها و زن‌ها از اساس با یکدیگر فرق دارند و به همین خاطر همواره با یکدیگر به تضاد می‌رسیم (ر.ک: گری، جان، کتاب مردان مریخی و زنان ونوسی، ترجمه مهیا محمدی).

مسئولیت میان زن و مرد در خانواده که در سیره امام علی (ع) به وضوح دیده می‌شود، بخشی از عدالت جنسیتی را به نمایش می‌گذارد. عدالت جنسیتی به عنوان یکی از اهداف برنامه توسعه هزاره سوم انتخاب شده و به عنوان نخستین حق انسانی شناخته می‌شود که آموزه‌های اسلامی بر آن مهر تأیید نهاده است.

نوع نگرش و باورهای آدمی درباره زندگی و محیط پیرامون خود و نیز تعهدات ارزشی و ویژگی‌های زندگی فردی و اجتماعی انسان، بسیار اثرگذارند. در اندیشه امام علی (ع) عدالت کاربردهای فراگیر دارد؛ چنانکه می‌فرماید: «العدل اعطاء كل ذي حق حقه»؛ عدالت آن است که حق هر صاحب حقی بدان داده شود. همچنین می‌فرماید: «العدل وضع كل شيء موضعه»؛ عدالت آن است که هر چیزی در جای خودش قرار گیرد. بنابراین عدالت دارای فراز و نشیبهایی است که دستیابی به یک معنای واحد را سخت کرده است؛ لکن مفاهیم عدالت اجتماعی و عدالت جنسیتی، از شاخص‌های شناخته شده در دیدگاه امام علی (ع) هستند که در نظر و عمل بدان‌ها پرداخته شده است. با الگو قرار دادن رأی و عمل معصومین (ع)، با ورود به هزاره جدید، کشورهای اسلامی خود را ملزم می‌دانند شرایطی پدید آورند که در آن زندگی بهتر با حذف بی‌عدالتی بر پایه جنسیت، نژاد، طبقه و... باشد. عدالت در اندیشه امام علی (ع)، هسته اصلی ایمان و سرچشمه همه خوبی‌هاست؛ چنانکه می‌فرماید: «العدل رأس الايمان و جماع الاحسان». در نگاه آن حضرت (ع) عدالت با اعتقاد و اندیشه آدمی گره خورده و مجمع خوبی‌ها است و مؤمن، کسی است که از خصلت ناب عدالت برخوردار باشد و همواره در تمامی عرصه‌ها از جمله نهاد خانواده آن را پیاده نماید. امام (ع) به پیروان خود تأکید می‌کند که مردم را همواره به یک چشم بنگرید، تا جمعیت ناتوان و مستضعف از عدالتشان مأیوس نگردند (نهج البلاغه، نامه ۲۷، عهدنامه ابی‌بکر). «فَاخْفِضْ لَهُمْ جَنَاحَكَ وَ اَلِنْ لَهُمْ جَانِبَكَ وَ اَبْسُطْ لَهُمْ وَجْهَكَ وَ اَسِ بَيْنَهُمْ فِي اللَّحْظَةِ وَ النَّظْرَةِ حَتَّى

لَا يَطْمَعُ الْعُظْمَاءُ فِي حَيْفِكَ لَهُمْ وَ لَا يِيَّاسَ الضُّعَفَاءُ مِنْ عَدْلِكَ عَلَيْهِمْ». امام (ع) نه تنها حامی عدالت جنسیتی در نهاد خانواده است، بلکه در تاریخ بشریت به عنوان یک متفکر، اندیشمند، مجسمه عدل و برابری شناخته شده و نمونه کامل بشردوستی و محبت و احسان نسبت به زنان و مردان است. هدف عدالت جنسیتی بر پایه توانمندسازی و ارتقای مشارکت برابر زنان و مردان در محیط خانواده و جامعه به عنوان پیشگامان تغییر در فرایندهای اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی است (Euronews, September ۲۰, ۲۰۱۸).

حقوق زن و مرد را باید در عدالت جنسیتی جستجو کرد؛ چنانکه پیامبر اکرم (ص) فرمودند: زنان به عنوان امانت در کنار شما هستند، پس مردان در برابر زنان حقوقی دارند و زنان نیز در برابر مردان حقوقی دارند آن را مراعات کنید (مجلسی، ۱۴۰۴ق: ۲۱/۳۸۱). این رویکرد که از آن به عدالت جنسیتی یاد می‌شود، سبب آرامش در نهاد خانواده و مانع اعتراض و شورش در جامعه می‌گردد. زیرا هرگونه تبعیض، تحقیر و نابرابری در محیط خانواده عامل استرس و افسردگی اعضای خانواده بوده و در نهایت انسان‌های عدالت‌ستیز را پرورش خواهد داد. به عبارتی می‌توان گفت برقراری عدالت اجتماعی، نیازمند تحقق عدالت جنسیتی در نهاد خانواده است.

۲- رعایت حقوق یکدیگر

در نهاد خانواده، حقوق هر یک از اعضاء و پابندی به آن امری بسیار مهم و حیاتی است. امام علی (ع) نیز حق الناس را بر حق الهی مقدم دانسته است و معتقد است راه بندگی از انسان‌باوری می‌گذرد و تا انسان‌ها حقوق یکدیگر را در خانواده و جامعه به رسمیت نشناسند، حقوق الهی را نیز به درستی رعایت نخواهد کرد. امام علی (ع) می‌فرماید: «جَعَلَ اللَّهُ سُبْحَانَهُ حُقُوقَ عِبَادِهِ مُقَدَّمَةً لِحُقُوقِهِ، فَمَنْ قَامَ بِحُقُوقِ عِبَادِ اللَّهِ كَانَ ذَلِكَ مُؤَدِّياً إِلَى الْقِيَامِ بِحُقُوقِ اللَّهِ»؛ یعنی خدای سبحان حقوق بندگانش را بر حقوق خود مقدم داشته است. هر کس حقوق بندگان را تأمین کند، این امر به ادای حقوق خداوند منجر خواهد شد (تمیمی، ۱۳۶۶: ۴۸۰).

نهادینه‌سازی حقوق در خانواده از دیدگاه اسلام یک امر مهم تربیتی است که سلامت و پویایی خانواده در گرو شناخت و رعایت آن است. نمی‌توان با زیرپا گذاشتن حقوق و یک‌سویه کردن مناسبات در روند زندگی انتظار نشاط و پویایی داشت (مجلسی، ۱۴۰۴ق: ۲۱/۳۸۱).^۱ در نظام خانواده نیازهای گوناگونی وجود دارد که برخی از آن‌ها مشترک و برخی متفاوت است و تأمین به موقع آن حقوق و نیازها در روابط اعضای خانواده نقش اساسی دارد. بسیاری از نابسامانی‌ها و تندخویی‌ها در جامعه کنونی، ریشه در عدم رعایت حقوق یکدیگر در خانواده و سپس در جامعه دارد که این خود عامل گسترش اختلافات و تشکیل پرونده‌های قضایی در نسل‌های مختلف شده است.

بهترین اعضای خانواده کسانی هستند که حقوق اعضای خانواده را به درستی تأمین می‌کنند؛ چنانکه پیامبر اکرم (ص) می‌فرماید: «الْخَلْقُ كُلُّهُمْ عِيَالُ اللَّهِ فَأَحِبُّهُمْ إِلَى اللَّهِ عَزَّ وَجَلَّ أَنْفَعُهُمْ لِعِيَالِهِ»؛ محبوب‌ترین مردم نزد خداوند سودمندترین آنان برای خانواده است (عاملی، ۱۴۰۹ق: ۱۶/۳۴۴). همچنین می‌فرماید: «محبوب‌ترین بندگان نزد خداوند کسی است که بهترین رفتار را در رعایت حقوق با اعضای خانواده داشته باشد» (همان، ۲۰/۱۷۱، ح ۲۵۳۳۸). از نگاه امام علی (ع) زنان با رعایت حقوق خانواده به زندگی مشترک، عشق می‌بخشند و زمینه رشد و پویایی اعضای خانواده را فراهم می‌سازند: «جِهَادُ الْمَرْأَةِ حُسْنُ التَّبَعْلِ»؛ جهاد زن، خوب همسررداری کردن در نهاد خانواده است (کلینی، ۱۳۶۵: ۵/۹، ح ۱). این عبارت به جایگاه زن و نقش او در مقام همسر و رعایت حقوق و وظایف و شئون همسررداری اشاره دارد. از این رو اگر مردی یا زنی حقوق خانواده را رعایت نکند، خانواده خویش را در معرض آسیب‌های جدی قرار داده است (خوانساری، ۱۳۶۰: ۴).

۱. پیامبر اکرم (ص) در خطبه حجة الوداع فرمودند: «أَيُّهَا النَّاسُ إِنَّ النِّسَاءَ عِنْدَكُمْ عَوَانٍ لَا يَمْلِكْنَ لِأَنْفُسِهِنَّ ضَرًّا وَ لَا نَفْعًا أَخَذْتُمُوهُنَّ بِأَمَانَةِ اللَّهِ وَ اسْتَحْلَلْتُمْ فُرُوجَهُنَّ بِكَلِمَاتِ اللَّهِ فَلَكُمْ عَلَيْهِنَّ حَقٌّ وَ لَهُنَّ عَلَيْكُمْ حَقٌّ».

۳- تأمین نیازها

مسئولیت تأمین نیازهای مادی و معنوی خانواده ممکن است بر عهده مرد یا زن و یا هر دو باشد؛ اما عمده آموزه‌های اسلامی مسئولیت اقتصادی را بر عهده مردان و مسئولیت معنوی را بر عهده زنان گذاشته است که با تلاش دلسوزانه آنان محیط سازنده‌ای برای رشد در اختیار همه اعضای خانواده قرار می‌گیرد.^۱ زن و مرد نیازهای عاطفی، روحی، مادی، امنیتی، جنسی و... دارند که تأمین آنها در زندگی، امری کلیدی و تأثیرگذار است (خوانساری، ۱۶۰: ۴).

در یک خانواده منسجم و پویا، هر یک از اعضاء در رفع سختی‌ها و مشکلات با یکدیگر مشارکت و همکاری دارند و تقسیم کار در کانون خانواده می‌تواند در توانمندسازی اعضای خانواده مؤثر باشد. شاید به همین علت است که ضروریترین عامل در استواری این کانون، تقسیم کار است و در تعیین چگونگی تقسیم وظایف، با توجه به استعدادها، مرد و زن، مسئولیت‌پذیری افراد خانواده تقویت می‌شود. از اینرو یکی از دلایل همکاری علی (ع) در امور جاری خانواده با زهرا(س) توجه به موضوع تقسیم کار و تقویت مسئولیت‌پذیری بود؛ چرا که به دنبال خود، تأمین مناسب نیازهای هر یک از اعضای خانواده را به ارمغان می‌آورد (مطهری، ۱۳۸۹: ۲۹۶).

تأمین نیازهای اساسی خانواده یعنی فراهم کردن خوراک، پوشاک و مسکن برای همه اعضای خانواده. تأمین این نیازها به معنای استفاده بهینه از امکانات است. حضرت علی

۱. ر.ک: سوره نساء، آیه ۳۴: «الرِّجَالُ قَوَّامُونَ عَلَى النِّسَاءِ بِمَا فَضَّلَ اللَّهُ بَعْضَهُمْ عَلَى بَعْضٍ وَبِمَا أَنْفَقُوا مِنْ أَمْوَالِهِمْ فَالصَّالِحَاتُ قَانِتَاتٌ حَافِظَاتٌ لِّلْغَيْبِ بِمَا حَفِظَ اللَّهُ وَاللَّاتِي تَخَافُونَ نُشُوزَهُنَّ فَعِظُوهُنَّ وَاهْجُرُوهُنَّ فِي الْمَضَاجِعِ وَاصْرَبُوهُنَّ فَإِنِ اطَّعْنَكُمْ فَلَا تَبْغُوا عَلَيْهِنَّ سَبِيلًا إِنَّ اللَّهَ كَانَ عَلِيمًا كَبِيرًا؛ مردان سرپرست زنانند به دلیل آنکه خدا برخی از ایشان را بر برخی برتری داده و [نیز] به دلیل آنکه از اموالشان خرج می‌کنند پس زنان درستکار فرمانبردارند [و] به پاس آنچه خدا [برای آنان] حفظ کرده اسرار [شوهران خود] را حفظ می‌کنند و زنانی را که از نافرمانی آنان بیم دارید [نخست] پندشان دهید و [بعد] در خوابگاه‌ها از ایشان دوری کنید و [اگر تاثیر نکرد] آنان را ترک کنید پس اگر شما را اطاعت کردند [دیگر] بر آنها هیچ راهی [برای سرزنش] مجویید که خدا والای بزرگ است.»

(ع) با دستن خود زمین را بیل و شخم می‌زد تا نیازهای خانواده خویش را تأمین کند. روزی ایشان را دیدند که مقداری خرما تهیه کرده و راهی منزل است. گروهی از صحابه برای کمک جلو رفتند، ایشان فرمودند: «سرپرست خانواده به حمل آن سزاوارتر است» از سوی دیگر در تأمین نیازهای عاطفی و سلامت روانی اعضای خانواده باید به روحیات آنها توجه داشت و بدان اهمیت داد و در کنار آن وقت بیشتری گذاشت. تنها تأمین نیازهای مادی برای اعضای خانواده کافی نیست، بلکه تأمین نیازهای معنوی آنان نیز در شکل‌گیری شخصیت و جامعه‌پذیری آنان نقش و تأثیر فراوانی دارد. در اسلام تأمین نیازهای مادی خانواده نوعی عبادت شمرده شده است؛ چنانکه پیامبر اکرم (ص) می‌فرماید: «إِذَا خَرَجَ الْعَبْدُ فِي حَاجَةٍ أَهْلِهِ، كَتَبَ اللَّهُ تَعَالَى لَهُ بِكُلِّ خَطْوَةٍ دَرَجَةً، وَ إِذَا فَرَعَ مِنْ حَاجَتِهِمْ غُفِرَ لَهُ؛ كَسَى فِي تَأْمِينِ نِيَاذَهَائِ خَانَوَادَهٗ يَكُ غَامٌ بِيْرُونِ نَهْدُ، بَرَاءِ هَرِّ گَامِ اُو دَرِ اَيْنِ رَاهِ خُدَاءِ مَتَعَالِ دَرَجَهَائِ مِي‌نُويسِدُ وَ چُونِ اَزْ كَارِ فَارَغِ شُوْدُ، اَمْرَزِيْدَهٗ مِي‌گَرْدَدُ» (متقی هندی، ۱۴۰۱ق: ۱۶/۲۸۲). بر اساس هرم نیازهای مازلو^۱ (پدر روانشناسی) اگر نیازهای اساسی زندگی برآورده نشود، داشتن زندگی سالم و خانواده سالم رؤیا خواهد بود. از اینرو شناخت نیازهای مادی و معنوی تک تک اعضای خانواده و تأمین آنها امری بسیار مهم و اثرگذار در زندگی اجتماعی است (ر.ک: گنجی، ۲۰۱۲م).

زن و مرد باید با رفاقت و همدلی، کمبودهای یکدیگر را در خانواده برطرف نمایند و برای داشتن یک زندگی به دور از تنش از موشکافی عیب و ایرادهای احتمالی همدیگر و به رخ کشیدن آنها اجتناب نمایند و سازگاری را سرلوحه زندگی قرار دهند. زن و مرد باید مصلحت زندگیشان را بر منفعت شخصی ترجیح دهند و با دخالت اطرافیان آن را به

۱ . Abraham (Harold) Maslow

مخاطره نیاندازند. امام علی (ع) در این باره می‌فرماید: «الزَّوْجَةُ الْمُوَافِقَةُ إِحْدَى الرَّاحَتَيْنِ»؛ زن سازگار یکی از دو آسایش زندگی است (تمیمی، ۱۳۶۶: ۴۰۵).

۴- گفتگو

گفتگو، امری سودمند و اثرگذار در راستای رسیدن به تفاهم و آرامش خانواده‌ها است، از اینرو مدل گفتگو و پرهیز از هرگونه بی‌احترامی گفتاری، سبب گسترش محبت و جذابیت‌های عاطفی می‌گردد.^۱ بخش اعظم عدم داشتن زمینه تفاهم و گفتگوی مؤثر و کارآمد در سطح جامعه، ناشی از فقدان تمرین گفتگو در بستر خانواده و نظام آموزشی است که در آن زن و شوهر، والدین، مربی و... به عنوان سخنگو (متکلم وحده) خود را مطرح می‌کنند و اجازه گفتگو و تعامل به بقیه نمی‌دهند، در حالی که در گفتگو باید به هم‌اندیشی و گفت و شنود دو طرف اهتمام ورزید و گوش دادن همراه با سکوت یک هنر و مهارت تلقی می‌شود؛ علی (ع) می‌فرماید: «عَوَّدُ أذُنَكَ حُسْنَ السَّمْعِ وَ لَاتَصْغِ إِلَى مَا لَا يَزِيدُ فِي صَلَاحِكَ اسْتِمَاعَهُ»؛ گوش خود را به شنیدن عادت بده و به سخنانی که بر اصلاح و پاکی تو چیزی نمی‌افزاید گوش فرا مده (تمیمی، ۱۳۶۶: ۲۱۵).

یکی از لوازم داشتن زندگی توأم با آرامش و محبت، به کارگیری ابزار تفاهم (گفتگوی مؤثر) و صبر و تحمل در طول زندگی است. زن و مرد با همفکری و سنجیدن تمام جوانب مسائل در امور خانواده باید از هرگونه تکروری و استبداد رأی اجتناب نمایند و گفتگو را به صورت هم‌اندیشی در نهاد خانواده به فرهنگ تبدیل کنند. گفتگو میان اعضای خانواده زمانی مفید است که با صبر و تحمل و احترام متقابل که عامل ورزیدگی و پختگی زن و مرد در فرایند زندگی است، همراه باشد. امام (ع) می‌فرماید: «الصَّبْرُ أَحْسَنُ خَلَلٍ [حُلُلٍ]

۱. ر.ک: سوره البقره، آیه ۲۱۳ / سوره النحل، آیه ۶۴ / سوره النساء، آیه ۵۹.

الْإِيمَانِ وَ أَشْرَفُ خَلَائِقِ الْإِنْسَانِ»؛ صبر نیکوترین خصلت ایمان و ارجمندترین اخلاق انسان است (همان، ۲۸۱).

همچنین پدر و مادر باید متناسب با شرایط سنی فرزندان، فرهنگ و آداب گفتگو با فرزندان را بدانند و در نهادینه کردن روش صحیح آن همت گمارند و در حل مسائل جاری میان خود و نسل بعد از آن بهره گیرند. در واقع با توجه به گفتگو و پرداختن به آن به شیوه صحیح است که شناخت نیازهای طرف مقابل (همسر یا فرزند یا والدین) میسر می‌گردد و می‌توانیم در راستای برطرف کردنش گام برداریم.

۵- زناشویی

رابطه زناشویی در اسلام بسیار حائز اهمیت است و روایات متعددی در این حوزه آمده است که توجه به آنها و به کار بستن‌شان می‌تواند گامی بلند در جهت سلامت جسم و روح مرد و زن و بهره‌مندی از نتایج آن در زندگی مشترک باشد. امام صادق (ع) می‌فرماید: «خَيْرُ نِسَائِكُمْ الَّتِي إِذَا خَلَّتْ مَعَ زَوْجِهَا خَلَعَتْ لَهُ دِرْعَ الْحَيَاءِ وَإِذَا لَبَسَتْ لَبَسَتْ مَعَهُ دِرْعَ الْحَيَاءِ»؛ بهترین زنان شما زنی است که هرگاه با شوهرش در خانواده خلوت گزینند، زره شرم و حیا را از تن بیرون آورد و آنگاه که جامه می‌پوشد (و زمان خلوت سپری می‌شود) زره حیا بر تن کند (کافی، ۱۳۶۵: ۳۲۴/۵، ح ۲). امام علی (ع) زنان پاکدامن را فرشته‌ای از فرشتگان الهی می‌دانستند و پاکی آنان را از مجاهدت در راه خدا بالاتر تلقی می‌کردند (تهج البلاغه، حکمت ۴۷۴). همچنین پایبندی به اصول تعهد خانوادگی را از صفات کمال زن برمی‌شمردند (همان، حکمت ۲۳۴).

یکی از عوامل مشکلات خانوادگی و طلاق‌ها و انحرافات اجتماعی در جامعه امروز «عدم کامیابی صحیح» در درون خانواده است. به دلیل ارضا نشدن یا بد ارضا شدن، تمایلات جنسی از میان نمی‌رود، بلکه به صورت‌های مخرب ظهور می‌کند. ریشه برخی تند‌ها و خشونت‌ها و روابط و مناسبات غیرمعتدل از فقدان پاسخ صحیح به تمایلات جنسی نشأت

می‌گیرد. شاید بتوان گفت علت پنهان بسیاری از طلاق‌ها، خیانت‌ها و اختلافات ریشه در عدم پاسخ درست به این غریزه است. امام علی (ع) می‌فرماید: «إِذَا رَأَى أَحَدُكُمْ امْرَأَةً تَعْجِبُهُ فَلْيَاتِ أَهْلَهُ فَإِنَّ عِنْدَ أَهْلِهِ مِثْلَ مَا رَأَى وَ لَا يَجْعَلَنَّ لِلشَّيْطَانِ إِلَى قَلْبِهِ سَبِيلًا وَ لَا يَصْرِفْ بَصَرَهُ عَنْهَا»؛ هرگاه فردی از شما زنی (زیبا) را دید که او را به شگفتی وا داشت، به نزد همسر خود برود؛ چرا که همسر او نیز مثل همین خصوصیات را داراست. پس اجازه نفوذ شیطان را به قلب خویش ندهد تا چشم خود را از آن زن برگرداند (مجلسی، ۱۴۰۴ق: ۱۰ / ۱۱۵).

ایشان درباره نیازمندی زن به برآورده شدن نیاز زناشویی می‌فرماید: «إِذَا أَرَادَ أَحَدُكُمْ أَنْ يَأْتِيَ زَوْجَتَهُ فَلْيُعْجِلْهَا فَإِنَّ لِلنِّسَاءِ حَوَائِجَ؛ هرگاه یکی از شما خواست با همسرش نزدیکی نماید، با شتاب کار را دنبال نکند؛ چراکه زنان نیز نیازهایی دارند». عموماً افرادی که همخوانی زناشویی مناسب دارند، خانواده‌های مستحکم‌تری دارند. اسحاق بن عمار می‌گوید: از امام صادق (ع) درباره مردی که به همسرش در حال برهنگی نگاه می‌کرد پرسیدم. ایشان فرمود: «لَا بَأْسَ بِذَلِكَ وَ هَلِ اللَّذَّةُ إِلَّا ذَلِكَ»؛ این اشکالی ندارد و مگر لذت، جز این است (کافی، ۱۳۶۵: ۵ / ۴۹۷).

۶- بهداشت و سلامت جسمی و روانی

یکی از مهم‌ترین آموزه‌های اسلام، بهداشت و سلامت جسم و روان و توجه بدان است. بهداشت روان یا سلامت روان به معنی سلامت هیجانی و روانشناختی است؛ به شکلی که اعضای خانواده بتوانند از قدرت فکر و توانایی‌های خود استفاده کنند و در جامعه عملکرد مناسب و دلخواه خود را داشته باشند و نیازهای معمول زندگی خود را برآورده سازند. پیشگیری از پیدایش بروز بیماری‌های روانی و سالم‌سازی محیط روانی خانواده از گام‌های اولیه در تأمین بهداشت روانی اعضای خانواده محسوب می‌شود. براساس بینش اسلامی، هر انسانی از هنگام تولد، با فطرت الهی و با بهداشت روانی، قدم به عرصه زندگی می‌گذارد و یکی از اساسی‌ترین اهداف دین نیز حفظ یا تأمین همین بهداشت روانی است. فردی که

از سلامت روانی برخوردار است به طور معمول می‌تواند بر فشارهای زندگی روزمره فایز آید و به آرامش و رضایت کامل دست یابد. داشتن احساس آرامش و به دور بودن از اضطراب و افسردگی و تعارض‌های روانی یکی از نشانه‌های بهره‌مندی از سلامت روان فرد است. میزان قابل توجهی از بیماری‌های جسمانی، ریشه روان‌شناختی دارند و بهره‌مندی از بهداشت روان می‌تواند بر سلامت جسم نیز اثرگذار باشد. از سوی دیگر، سلامت جسم نیز می‌تواند بستر مناسبی برای رسیدن به احساس آرامش درون و سلامت ذهن و روان باشد.

نتیجه‌گیری

چنانکه بیان گردید نهاد خانواده در رأی و سیره امام علی (ع) و بازتولید آن در جامعه همواره مورد توجه ایشان بوده و تقویت این نهاد، عامل همگرایی انسان‌ها و تولیدکننده الگوی سازنده تعامل اجتماعی تلقی می‌گردد. آموزه‌های اسلامی، با بهره‌مندی از الگوهای عملی سیره ائمه (ع)، دستیابی به خانواده متعادل و شکوفایی آن را مرهون رعایت مؤلفه‌هایی می‌داند که در نوشتار حاضر با محوریت قول و فعل امام علی (ع) برشمرده شد که عبارت بود از: تفاوت و عدالت جنسیتی، شناخت و رعایت حقوق یکدیگر، تأمین نیازها، گفتگو، زناشویی، بهداشت و سلامت جسمی و روانی. امید است که بهره‌گیری از این مؤلفه‌ها و الگوسازی سیره ائمه (ع) در عصر حاضر راهگشا و حلال بسیاری از مشکلات و ناکارآمدی‌ها قرار گیرد.

فهرست منابع

۱. قرآن کریم
۲. نهج البلاغه، قم: انتشارات دارالهجره.
۳. تمیمی، عبدالواحد بن محمد، غررالحکم و درر الکلم، قم: انتشارات دفتر تبلیغات اسلامی، ج ۱، ۱۳۶۶.
۴. خوانساری، جمال الدین محمد، شرح غررالحکم و درر الکلم، تهران: انتشارات دانشگاه تهران، ج ۲، ۱۳۶۰.
۵. عاملی، وسائل الشیعة، قم: مؤسسه آل البيت عليهم السلام، ج ۲۹، ۱۴۰۹ق.
۶. کلینی، محمد یعقوب، الکافی، تهران: دار الکتب الإسلامية، ج ۸، ۱۳۶۵.
۷. گنجی، حمزه، نظریه های شخصیت، انتشارات ساوالان، ۲۰۱۲م.
۸. متقی الهمدی، کنز العمال، مؤسسه الرساله، ج ۱۸، ۱۴۰۱ق.
۹. مجلسی، محمدباقر، بحار الأنوار، بیروت: مؤسسة الوفاء، ج ۱۱۰، ۱۴۰۴ق.
۱۰. مطهری، مرتضی، نظام حقوق زن در اسلام، انتشارات صدرا، ۱۳۸۹.
۱۱. -----، سیری در نهج البلاغه، انتشارات عین الهی، ۱۳۵۸.

منبع انگلیسی

۱. Gender equality could help men in Europe live longer: report, Euronews, September ۲۰, ۲۰۱۸.